

УДК 346.7:339.338(477)

Людмила Машковська,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін

Уманського національного університету садівництва

КАЗЕННЕ ПІДПРИЄМСТВО: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ Й ПРАВОВА ПРИРОДА

Казенне підприємство належить до суб'єкта господарювання, якому притаманні певні ознаки некомерційного суб'єкта та яке створюється у спеціально встановленому порядку відповідним державним органом і має особливі відмінності щодо здійснення діяльності та збуту продукції. Чинне законодавство регламентує порядок створення казенного підприємства та закріплює мету і вид його діяльності. Виникнення казенного підприємства зумовлене його особливими економічними і соціальними функціями в економічній системі, а саме функціями товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах, послугах. Тому законодавчий інститут підприємства як суб'єкта господарювання є центральною частиною системи господарського права України, його правовою основою.

Ключові слова: казенне підприємство, некомерційний характер, державна реєстрація, Кабінет Міністрів України, державний орган, господарська діяльність, державний контракт, прибуток державного підприємства.

Казенному підприємству притаманні всі загальні ознаки і властивості стосовно підприємства як юридичної особи. Підприємство є основною ланкою господарського комплексу та його поняття застосовується в господарському, податковому, земельному, бюджетному, нарешті, адміністративному і кримінальному законодавстві України.

Водночас не припиняються дискусії в економічній і юридичній літературі з приводу суті поняття «підприємство». У їх основі два запитання: 1) є підприємство об'єктом чи суб'єктом права, і 2) яке співвідношення поняття підприємства з поняттям юридичної особи? Згідно зі ст. 62 Господарського кодексу України (далі — ГК України) підприємство — це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами [1].

Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) у ст. 191 говорить про цілісний майновий комплекс підприємства як про об'єкт права [2]. Але це не означає, що підприємство, завдяки ЦК України, втрачає статус суб'єкта правовідносин. Про це, зокрема, свідчать статті 152, 167, 169, 708, 722, 913, 916, 918, 972 ЦК України, в яких застосовується поняття підприємства як суб'єкта майнових правовідносин. Тому поняття «підприємство» лише в окремому значенні (як цілісний майновий комплекс) може розглядатися як об'єкт майнових прав. У найбільш поширеному значенні таке поняття характеризує суб'єкта майнових правовідносин. Сьогоднішні спроби деяких дослідників розглядати підприємство винятково як річ (майно) є нічим іншим, як нав'язуванням сучасним поколінням термінів, що існували в дореволюційній Росії і склалися в деяких західних країнах. Адже не можна не помічати, що традиції правозастосування сьогоднішньої України мають своє власне коріння, яке не можна ігнорувати.

Проблемам, пов'язаним з теоретичними та практичними питаннями поняття, сутності, змісту та умов діяльності під-

приємств, у тому числі й казенних, зокрема в науковій літературі, присвячено чимало праць, зокрема В. Л. Андрущенка, О. М. Вінник, О. П. Кашковського, О. П. Подцерковного, В. С. Щербини, А. С. Яблонської, Л. І. Якобсона та інших. Проте у науковій літературі відсутній єдиний підхід щодо поняття, ознак і реалізації діяльності казенних підприємств, що пояснюється тим, що воно є своєрідним певним спеціальним видом підприємства та регулюється певним колом нормативно-правових актів різної юридичної сили.

Питання про співвідношення поняття підприємства і поняття юридичної особи вимагає заглиблення в економіко-правову природу сучасних господарських відносин.

У сьогоденній фінансово-монополітичній економіці діяльність суб'єктів господарювання не може бути вільною, особливо у відносинах між засновником і юридичною особою, між дочірньою і материнською компанією. В результаті з'являються суб'єкти, що формально вважаються юридичними особами, але позбавлені класичних цивільно-правових ознак юридичної особи (майнова відособленість, рівність з іншими суб'єктами, самостійна відповідальність, автономна воля тощо). Основи правового положення підприємства регламентовані в розділі 7 ГК України.

Метою статті є визначення поняття, ознак і сутності казенного підприємства як певного суб'єкта господарювання, якому притаманний особливий порядок створення і режим здійснення діяльності з урахуванням норм чинного законодавства, з визначенням його сутності та інших характеристик.

Будь-яке підприємство, у тому числі й казенне, має права юридичної особи. Воно, якщо законом не встановлене інше, діє на основі статуту, має відособлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом. Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення й інші відокремлені підрозділи, самостійно визначати чисельність працівників і штатний розпис, зобов'язано вести податковий і бухгалтерський облік, здавати звітність в установленому порядку.

У літературі слушною є думка про те, що казенне підприємство є різновидом державних унітарних підприємств [3] особливим видом підприємства [4], господарською організацією унітарного типу [5]. Їх особливий статус серед державних підприємств обумовлений загальнодержавною значущістю і важливістю для економіки та безпеки держави [6]. Власник, а стосовно казенного підприємства це — держава, здійснює свої права щодо управління підприємством безпосередньо або через уповноважені ним органи (наприклад, наглядова рада акціонерного товариства) відповідно до статуту підприємства або інших засновницьких документів.

Згідно зі ст. 76 ГК України казенні підприємства створюються у галузях народного господарства, в яких: законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; основним (понад п'ятдесят відсотків) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним, та приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

Казенне підприємство створюється за рішенням Кабінету Міністрів України (діють постанови КМУ «Про перетворення державних підприємств у казенні» від 30.06.1998 р. [7] та «Про реорганізацію казенних підприємств» від 21.03.2012 р. [8]). У рішенні про створення казенного підприємства визначаються обсяг і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить підприємство, що створюється. Так, було утворено казенне підприємство «Науково-виробничий комплекс «Іскра» шляхом злиття казенного електромашинобудівного заводу «Іскра» та казенного конструкторського бюро «Іскра» (м. Запоріжжя) [9].

Реорганізація і ліквідація казенного підприємства проводяться відповідно до вимог ГК України за рішенням органу,

до компетенції якого належить створення даного підприємства. Так, була проведена реорганізація за пропозицією Мініфіну щодо реорганізації Донецького казенного підприємства пробірною контролю шляхом виділення з його складу Дніпропетровського відділення та утворення на базі цього відділення Дніпропетровського казенного підприємства пробірною контролю [10].

Міністерством юстиції було ініційовано розроблення проекту Закону України «Про державні унітарні підприємства», яким, зокрема, передбачається змінити порядок утворення казенного підприємства. Так, казенне підприємство згідно з проектом утворюється за рішенням органу управління, погодженим з Кабінетом Міністрів України, що відрізняється від порядку, який існує на сьогодні. Це спростить процедуру створення казенних підприємств, однак збереже контроль з боку Кабінету Міністрів України. Також проектом визначається правовий режим майна державних унітарних підприємств, при цьому у проекті з метою розкриття особливостей управління саме державним майном застосовуються такі поняття як господарське відання та оперативне управління [11].

Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління в обсязі, зазначеному в статуті підприємства.

Казенне підприємство є юридичною особою, має відповідні рахунки в установах державного банку, печатку із своїм найменуванням.

Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, затверджує статут підприємства, призначає його керівника, дає дозвіл на здійснення казенним підприємством господарської діяльності, визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво та реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл. Зазначене регулюється постановою КМУ від 16.06.1998 р. «Про Типовий статут казенного підприємства» (далі — Статут) [12].

Найменування казенного підприємства повинно містити слова «казенне підприємство». Рішення з соціально-економічних питань, які стосуються діяльності підприємства, повинні вироблятися

і прийматися його органами управління за участю трудового колективу і уповноважених ним органів (ч. 9 ст. 65 ГК України).

Майно підприємства складають виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства. Також у Статуті зазначений невичерпний перелік джерел формування майна казенного підприємства, серед яких зазначені: майно, передане йому органом управління; доходи, одержані від реалізації продукції, а також від інших видів господарської діяльності; кредити банків та інших кредиторів; капітальні вкладення та дотації з бюджетів та інші джерела, не заборонені законодавством України. При цьому частина прибутку казенного підприємства підлягає відрахуванню до загального фонду державного бюджету [13].

Держава гарантує захист майнових прав підприємства. Вилучення державою у підприємства майна, яке ним використовується, здійснюється лише у випадках і порядку, передбачених законом (ч. 7 ст. 66 ГК України). Також КМУ затверджений Порядок, який визначає механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Поповнення статутних фондів казенних підприємств для забезпечення їх діяльності», який діє у разі коли бюджетні кошти спрямовуються на поповнення статутних фондів казенних підприємств для виконання зобов'язань, які несе держава в особі органу, до сфери управління якого належать такі підприємства, на підставі прийнятих судом рішень про стягнення боргу [14].

Отже, правовий статус казенного підприємства має значну специфіку. Особливістю казенного підприємства є те, що його створення і припинення здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України. При цьому в законі містяться вимоги до змісту рішення про створення казенного підприємства. Перетворення державних підприємств у казенні урегульовано постановою Кабінету Міністрів України «Про перетворення державних підприємств у казенні» від 30.06.1998 р. № 987 [15]. Казенне підприємство може бути перетворено на комерційне, так по-

становна КМУ від 20.07.2006 р. закріплює відповідний порядок зазначеного процесу [16].

Підприємство зобов'язано: забезпечувати виробництво та поставку продукції відповідно до державного контракту і укладених договорів; забезпечувати своєчасну сплату податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджету та до державних цільових фондів згідно з законодавством України; забезпечувати цільове використання закріпленого за ним майна та виділених державних коштів; здійснювати будівництво, реконструкцію, модернізацію, капітальний ремонт основних фондів, а також забезпечувати своєчасне освоєння нових виробничих потужностей; створювати належні умови для високопродуктивної праці, забезпечувати додержання законодавства про працю, соціальне страхування, правил та норм охорони праці, техніки безпеки; здійснювати заходи з удосконалення організації роботи підприємства; здійснювати заходи з удосконалення організації заробітної плати працівників з метою посилення їх матеріальної зацікавленості як у результатах особистої праці, так і у загальних підсумках роботи підприємства, забезпечувати економне і раціональне використання фонду споживання і своєчасні розрахунки з працівниками підприємства; виконувати норми і вимоги щодо охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Казенне підприємство здійснює оплату праці, виходячи з особливостей управління казенним підприємством, відповідно до умов і в межах фонду оплати праці, затверджених органом управління з урахуванням умов, передбачених галузевою угодою. Підприємство здійснює бухгалтерський, оперативний облік і веде бухгалтерську і статистичну звітність відповідно до законодавства України, а також обов'язкову звітність за формою, встановленою Кабінетом Міністрів України.

У ст. 77 ГК визначені особливості господарської діяльності казенних підприємств. Казенне підприємство здійснює господарську діяльність відповідно до виробничих завдань органу, до сфери управління якого воно входить. Казенне

підприємство самостійно організує виробництво продукції (робіт, послуг) і реалізує її за цінами (тарифами), що визначаються в порядку, установленому Кабінетом Міністрів України, якщо інше не передбачено законом. Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням та збереженням належного підприємству майна, і має право вилучити у казенного підприємства майно, яке не використовується або використовується не за призначенням, та розпорядитися ним у межах своїх повноважень. Також Національний Банк України має право перевіряти результати здійснення державних закупівель за відповідними контрактами, стороною яких виступають казенні підприємства згідно з листом НБУ від 04.04.2006 р. «Про перевірку банками наявності документів, передбачених Законом України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» під час оплати за договорами, укладеними державними, казенними, комунальними підприємствами [17].

Казенне підприємство не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить.

Казенне підприємство відповідає за своїми обов'язками лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава, в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства. Так, був погашений борг казенного науково-виробничого об'єднання «Форт» МВС України у вигляді цільових бюджетних коштів [18].

У Інформаційному листі Вищого господарського суду України від 18.05.2006 р. зазначено, що у зв'язку зі змінами, що сталися в чинному законодавстві, а також ухваленням Конституційним Судом України рішення від 10.06.2003 р. у справі № 1-11/2003 про мораторій на примусову реалізацію майна та з урахуванням судової практики Верховного Суду України зі справ про банкрутство Вищий господарський суд України вважає

за необхідне викласти Інформаційний лист від 13.02.2002 р. № 01-8/152 «Про Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» у такій редакції.

1. Верховною Радою України 29.11.2001 р. прийнято Закон України № 2864-III «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» (далі — Закон). Відповідно до ст. 3 Закону він набрав чинності з дня опублікування. Вперше Закон опубліковано у газеті «Урядовий кур'єр» за 26.12.2001 р., отже, з цієї дати він набрав чинності.

2. Згідно зі ст. 1 Закону встановлено мораторій на застосування примусової реалізації майна державних підприємств та господарських товариств, у статутних фондах яких частка держави становить не менше 25 відсотків.

3. Відповідно до статей 73—77 Господарського кодексу України (далі — ГК) до кола державних підприємств належать державні унітарні підприємства, державні комерційні підприємства та казенні підприємства. За змістом ст. 1 Закону мораторій на застосування примусової реалізації майна (далі — мораторій) поширюється на усі категорії державних підприємств [19].

Порядок розподілу та використання прибутку казенного підприємства визначається його статутом відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до закону. Так, підприємство зобов'язано здійснювати відрахування до загального фонду державного бюджету частини прибутку (доходу), розрахованого згідно з правилами бухгалтерського обліку [20].

На основі вищевикладеного можна зробити певні висновки.

Казенне підприємство має всі ознаки юридичної особи й загальні чинники підприємств, але є певним видом державно-

го унітарного підприємства, оскільки має свої специфічні риси та особливості щодо утворення й діяльності.

Казенні підприємства є підприємствами державної форми власності, їх 100%-ний статутний капітал перебуває у державній власності.

Казенні підприємства є певним спеціальним видом некомерційного суб'єкта господарювання, створюються за рішенням Кабінету Міністрів України, входять до управління будь-якого державного органу, діють на підставі Типового статуту та їхнє майно закріплене за ними на праві оперативного управління.

Зазначені підприємства є платниками податку, при цьому зобов'язані здійснювати відрахування до державного бюджету частини прибутку (доходу), розрахованого згідно з правилами бухгалтерського обліку.

Казенне підприємство покликане виконувати особливі економічні і соціальні функції в економічній системі, а саме функції товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах, послугах. Пріоритетними формами реалізації зазначених функцій мають бути державні контракти на здійснення державних закупівель для задоволення державних потреб, поняття, види й ознаки яких закріплює чинне законодавство.

Вбачається за доцільне прийняти Закон України «Про засади створення і діяльності казенних підприємств», на підставі якого скасувати ряд підзаконних нормативно-правових актів, визначаючих порядок їх створення і форми діяльності, що буде сприяти уніфікації законодавства, з визначенням певних сфер господарювання, в яких казенні підприємства можуть здійснювати свою діяльність.

ПРИМІТКИ

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 19—20. — Ст. 144.

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356.

3. Господарське право : підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасницька, А. В. Смітюх [та ін.] ; за заг. ред. О. П. Подцерковного. — Х. : Одиссей, 2011. — С. 152.

4. Актуальні проблеми господарського права : навч. посіб. / за ред. В. С. Щербини. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — С. 117.

5. Михайлов О. В. Господарське законодавство (право) : курс лекцій для студ. спец. «Облік і аудит» денної та заочної форми навчання / О. В. Михайлов. — Полтава : РВВ.ПУСКУ, 2007. — С. 132.
6. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. — 2-ге вид., перероб. і допов. / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 130.
7. Про перетворення державних підприємств у казенні : постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1998 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 26. — С. 44. — Ст. 953.
8. Про реорганізацію казенних підприємств : постанова Кабінету Міністрів України від 21.03.2012 р. // Урядовий кур'єр. — 2012. — № 60.
9. Про утворення казенного підприємства «Науково-виробничий комплекс «Іскра» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.kiev.rada.ua.
10. Про реорганізацію Донецького казенного підприємства пробірною контролю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.kiev.rada.ua.
11. Яблонська А. С. Законодавче регулювання діяльності державних підприємств [Електронний ресурс] / А. С. Яблонська. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/>.
12. Про Типовий статут казенного підприємства : постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1998 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 24. — С. 90. — Ст. 891.
13. Про норматив і порядок відрахування до загального фонду Державного бюджету України частини прибутку (доходу) державними некорпоративними та корпоративними казенними підприємствами та їх об'єднаннями : постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2003 р. // Урядовий кур'єр. — 2003. — № 79.
14. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для поповнення статутних фондів казенних підприємств для забезпечення їх діяльності : постанова Кабінету Міністрів України від 29.02.2012 р. // Урядовий кур'єр. — 2012. — № 57.
15. Про перетворення державних підприємств у казенні : постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.1998 р. № 987 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 26. — С. 44.
16. Про перетворення казенних підприємств у державні комерційні підприємства : постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2006 р. // Урядовий кур'єр. — 2006. — № 144.
17. Про перевірку банками наявності документів, передбачених Законом України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» під час оплати за договорами, укладеними державними, казенними, комунальними підприємствами : лист НБУ від 07.04.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.kiev.rada.ua.
18. Про погашення боргу казенного науково-виробничого об'єднання «Форт» МВС України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.kiev.rada.ua.
19. Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» : Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 18.05.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vgsu.arbitr.gov.ua>.
20. Про норматив і порядок відрахування до загального фонду Державного бюджету України частини прибутку (доходу) державними некорпоративними та корпоративними казенними підприємствами та їх об'єднаннями : постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2003 р. // Урядовий кур'єр. — 2003. — № 79.

Машковская Людмила. Казенное предприятие: понятие, признаки и правовая природа.

Казенное предприятие относится к субъекту ведения хозяйства, которому присущи определенные признаки некоммерческого субъекта и которое создается в специально установленном порядке соответствующим государственным органом и имеет определенные отличия относительно осуществления деятельности и сбыта продукции. Действующее законодательство регламентирует порядок создания казенного предприятия и закрепляет цель и вид его деятельности. Возникновение казенного предприятия предопределено его особыми экономическими и социальными функциями в экономической системе, а именно функциями товаропроизводителя, который удовлетворяет обществен-

ные потребности в продукции, работах, услугах. Поэтому законодательный институт предприятия как субъекта ведения хозяйства является центральной частью системы хозяйственного права Украины, его правовой основой.

Ключевые слова: казенное предприятие, некоммерческий характер, государственная регистрация, Кабинет Министров Украины, государственный орган, хозяйственная деятельность, государственный контракт, прибыль государственного предприятия.

Mashkovska Lyudmyla. Fiscal enterprise: concept, characteristics and legal nature.

Fiscal enterprise refers to an economic entity which has features of a non-profit entity and which is created according to a fixed procedure, prescribed by the appropriate state agency and has particular differences in its activity and sales of commodities. Current legislation regulates the procedure for the creation of fiscal enterprise and establishes the purpose and type of its activities. Fiscal enterprise has all general features of an enterprise as a juridical entity. An enterprise is a key element of the economic sector and its concept applies in economic, tax, land, budget and in administrative and criminal legislation of Ukraine.

Key words: fiscal enterprise, non-profit nature, state registration, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the state authority, economic activity, government contract, profit of a state state-owned enterprise.